

Een 'oud-Zeeuwse vaderlandse Sage'? De Vliegende Hollander, Terneuzen en het ANV¹

Agnes Andeweg

Terneuzen noemt zichzelf al decennia 'stad van de Vliegende Hollander'. Hoe kwam een stadje dat tot ver in de 19^e eeuw geen zeehaven had aan die bijnaam? Het ANV speelde een bescheiden rol.

De Vliegende Hollander, een spookschip dat bij Kaap de Goede Hoop verschijnt, wordt voor het eerst rond 1800 vermeld in een Engels reisverhaal. Het gegeven wordt al snel door talloze dichters en (toneel)schrijvers opgepikt en groeit uit tot een van de populairste verhalen van de negentiende eeuw. In Engelse versies is de Vliegende Hollander vaak een onsympathieke of angstaanjagende figuur, uitdrukking van de eeuwenlange animositeit tussen Engelsen en Hollanders. Nederlandse schrijvers vormen hem gaandeweg om van een koloniale slavenhandelaar met bloed aan zijn handen tot een vaderlandse held. De dichter Nijhoff schildert hem af als een 'echte' man zonder 'verwijfde' koopmansgeest; Gerard Reve ziet in Van der Decken een begeerlijke kapitein in strakke fluwelen broek. Soms is hij een vrijheidsstrijder, soms een anti-religieuze held, en in hevig gepolariseerde tijden, zoals ten tijde van het nationaal-socialisme, wordt hij door beide kampen – NSB'ers en anti-nazi's – geclaimd.

Een van de meest succesvolle bewerkingen is de roman *The Phantom Ship* (1837) van Frederick 'Captain' Marryat. Het is aan Marryat te danken dat Terneuzen en het spookschip onverbrekkelijk met elkaar verbonden raken. Marryat had als Britse marinier tegen Napoleon gevochten, en was in de Schelde ter hoogte van Terneuzen beschoten door de Fransen. Toen hij zo'n dertig jaar later aan het schrijven van *The Phantom Ship* begon, bracht hij juist enige tijd door in Vlaanderen, niet ver van Terneuzen, en dat kan een reden zijn waarom hij Terneuzen koos als geboorteplaats van kapitein Willem van der Decken, de Vliegende Hollander. Zijn keuze werd waarschijnlijk ook ingegeven door de (onterechte) veronderstelling dat Terneuzen katholiek was. Britse griezelromans oftewel *gothic novels*, zoals *The Phantom Ship*, speelden zich namelijk vaak af in katholieke streken: daar kon het Britse lezerspubliek lekker bij griezelen. Marryat wist voldoende van de scheepvaart af om Terneuzen niet als vertrekhaven van het schip aan te wijzen: dat had in de VOC-tijd, waarin zijn roman zich afspeelt, geen haven die geschikt was voor zeeschepen. Kapitein Van der Decken reist in de roman van zijn geboorteplaats Terneuzen naar Amsterdam.

Die finesses gaan in de loop der tijd verloren. Duitse sagenonderzoekers nemen Marryats versie klakkeloos over maar noemen het verhaal ondertussen een 'Holländische Sage' uit de zeventiende eeuw. Ook Nederlandse schrijvers plaatsen de *oorsprong* van het verhaal in Zeeland. De eerste is dominee-dichter R.C.H. Römer, die in 1846 een moralistisch gedicht 'Het Vliëgend Schip' publiceert. Zo begint al een paar decennia na zijn eerste

vermelding het idee post te vatten dat de Vliegende Hollander een eeuwenoud Zeeuws volksverhaal is. Begin twintigste eeuw, in de jaren twintig, ontstaat er aantoonbare belangstelling in Terneuzen en omgeving voor de 'lokale' sage. De Vliegende Hollander zit in die tijd letterlijk 'in de lucht'. Vanwege zijn legendarische snelheid was de Flying Dutchman/Vliegende Hollander al langer in gebruik als bijnaam voor racepaarden, treinen, vulpennen en ploegen, maar dankzij de luchtvaart wordt het spook nu echt materie: de KLM adverteert vanaf 1920 met 'De Vliegende Hollander: geen legende maar werkelijkheid'.

Een Deense verfilming van Marryats boek – met Terneuzen als plaats van handeling – wordt in 1923-24 vertoond in Zeeland en uitvoerig besproken in de *Vlissingsche Courant*. In de *Ter Neuzensche Courant* wordt op 5 mei 1924 voor het eerst expliciet gewag gemaakt van de connectie tussen Terneuzen en de Vliegende Hollander. De heer E.P. van der Werff uit St. Anna ter Muiden, in het dagelijks leven docent op de HBS in Oostburg, houdt dan een lezing in Terneuzen over de 'oud-Zeeuwse vaderlandse Sage', die ook wordt bijgewoond door de burgemeester. Van der Werff baseerde zich hoogstwaarschijnlijk op het boek van de letterkundige Gerrit Kalff jr. dat een jaar eerder verschenen was. Kalffs wetenschappelijke studie naar de Vliegende Hollander bevat een uitgebreide samenvatting van Marryats boek, met 'kapitein Willem van der Decken uit Terneuzen'. De sage 'vindt zijn oorsprong in Ter Neuzen', bericht de *Terneuzensche Courant* naar aanleiding van de lezing, en is in binnen- en buitenland bewerkt, maar altijd met een Hollander aan het roer. Uit jaloezie hebben de Engelsen een verdoemde van hem gemaakt, maar 'Beter benijd dan beklaagd', aldus de verslaggever.² We kunnen dus wel stellen dat Terneuzen zich mede dankzij de letterkunde vanaf de jaren twintig met de Vliegende Hollander afficheert.

Van der Werff wilde met zijn lezing het Algemeen Nederlandsch Verbond (ANV) onder de aandacht brengen. Zeeuws-Vlaanderen was een voor de hand liggende regio om leden te werven, gezien de doelstelling van het ANV om samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen te bevorderen. Via haar koloniën kon Nederland volgens Van der Werff invloed uitoefenen, door cultuur (hij noemt muziek, toneel en literatuur) te verspreiden onder Nederlands-, Vlaams- en Afrikaanssprekenden. Het verhaal van de Vliegende Hollander leende zich goed voor deze taalpolitieke doeleinden met nationalistisch-imperialistische bijmaak. Zelf had Van der Werff in 1923 de afdeling West-Zeeuws-Vlaanderen opgericht, en zijn doel was om ook in Terneuzen een afdeling vestigen.³ Die kwam er overigens niet.

Met dank aan volkscultuur-onderzoekers en de lokale middenstand zal de aandacht voor de Vliegende Hollander in Terneuzen daarna zelden meer verflauwen. De aanwezigheid van de kapitein in Terneuzen wordt stap voor stap concreter. De Vliegende Hollander wordt als onderdeel van de lokale geschiedenis herdacht bij stadsjubilea; diverse huizen worden aangewezen als Van der Deckens woon- dan wel geboortehuis, en in 1972 wordt een beeld van het schip in Terneuzen onthuld. Zoals de volkscultuuronderzoeker Jacques Sinninghe al in de jaren dertig constateerde, is de Vliegende Hollander weliswaar niet als Zeeuwse sage begonnen, maar is hij dat inmiddels wel geworden. Tegenwoordig wordt hij in Terneuzen

onder andere levend gehouden via een museum-eetcafé, een jaarlijks shanty-festival en – bij speciale gelegenheden – een incarnatie van Van der Decken zelf.

Begin 2015 tekende minister Melanie Schultz van Haegen een verdrag over een nieuwe zeesluis in Terneuzen. In haar toespraak noemde ze de nieuwe sluis een kunstwerk dat nieuwe economische mogelijkheden biedt: '[M]aak van de Kanaalzone een ijzersterke plek om te investeren en mee de wereldmarkt op te gaan'. Maar de minister keek niet alleen naar de toekomst:

Met deze nieuwe sluis schrijven we ook een nieuw hoofdstuk in de relatie tussen Terneuzen en de zeevaart. Een relatie die al eeuwen duurt en prachtige verhalen opgeleverd heeft. De naam Willem van der Decken kent u misschien niet allemaal – maar burgemeester Lonink [van Terneuzen, AA] weet waarschijnlijk precies wie ik bedoel: de man die wereldwijd berucht is als de kapitein van het spookschip 'De Vliegende Hollander'. [...] Naar verluidt kun je De Vliegende Hollander op volle zee nog altijd tegenkomen, met aan het roer een kapitein uit Terneuzen. Zo'n volksverhaal is eigenlijk ook een kunstwerk – misschien is het daarom wel een mooi idee om dat andere kunstwerk (de nieuwe sluis) naar hem te vernoemen. Misschien kunnen we hem daarmee eindelijk een eeuwige rustplek geven.⁴

De minister verbindt het moderne, technologisch geavanceerde heden met het verleden van de Vliegende Hollander, net als velen dat voor haar hebben gedaan. Ze houdt de mythe van de eeuwenlange relatie tussen Terneuzen en de zeevaart in stand en stelt een nieuw einde voor: kapitein Van der Decken zou in Terneuzen zijn rust kunnen vinden als het kunstwerk van verhaal en technologie met elkaar verbonden worden in de naam van de sluis. De christelijke verlossing die in Marryats roman het slotstuk vormde heeft plaatsgemaakt voor de kunst als hoger doel. Maar nog altijd wordt het oude verhaal gebruikt om het publiek vertrouwd te maken met geavanceerde technologie, net als honderd jaar geleden met het vliegtuig gebeurde. Het moge duidelijk zijn: het verhaal van de Vliegende Hollander en Terneuzen is nog lang niet uit.

¹ Dit artikel is ontleend aan mijn boek *De Vliegende Hollander en Terneuzen. Van internationaal symbool tot lokale legende* (Vlissingen: Den Boer De Ruiter, 2015, ISBN 97890798875665).

² *Vlissingse courant*, 29 januari 1925 p.2.

³ Uit het maandblad *Neerlandia* 27^e jaargang, 1923: 'nieuwe afdeling met zetel te St. Anna ter Muiden.'

⁴ Toespraak Melanie Schultz van Haegen, 9 februari 2015. Bron: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2015/02/09/toespraak-van-de-minister-van-infrastructuur-en-milieu-melanie-schultz-van-haegen-bij-de-ondertekening-van-het-verdrag-over-de-zeesluis-in-terneuzen.html> .